

INKLYUZIV TA’LIM SHAROITIDA BOLALARNING IFODALI O’QISH KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

*Abdullaeva Gulmira Abdullaevna
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
Boshlang’ich ta’lim kafedrasi assistent o’qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi inklyuziv ta’lim sharoitidagi bolalarga ifodali o’qish ko’nikmalarini shakllantirish masalalari muhokama etiladi. Maqolada mashqlarga asoslangan metodik jihatlarga e’tibor qaratiladi.

Kalit so’zlar: O’qish, metod, inklyuziv ta’lim, texnologiya, mashq.

Inklyuziv ta’lim sharoitida o’quvchilar uchun nafas mashqlari orqali ifodali o’qishni o’rgatish muhim hisoblanadi. Nafas – ifodali o’qishning muhim vositalaridan biridir. U kishi organizmi uchun ham asosiy oziqa hisoblanadi. Shuning bilan birga, nutq so’zlash jarayoni, ayniqsa, ifodali o’qish san’ati nafas negizi bilan uzviy aloqadordir.

Nafas olinganda havo burun bo’shlig’idan kekirdakka boradi va nafas yo’li orqali o’pkaga o’tadi. O’pkaga kirgan havo qovurg’a muskullarini kengaytiradi, natijada qovurg’alar qorin bo’shlig’idan uzoqlashib ikki yonga kengayadi. Aniqrog’i, ko’krak qafasi har tomonga kengayadi. Shu bir vaqtda qorin bo’shlig’ini ko’krak bo’shlig’idan ajratuvchi diafragma o’pkaning havoga tushib kengayishi hisobiga pastga yaqqol sezilib turadi [1].

To’g’ri nafas olish inson hayoti uchun ham, ifodali o’qish uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Agar noto’g’ri nafas olishsa – o’rinsiz pauzalar qilishsa, o’qilayotgan mantiqan buziladi. Matndagi muallif maqsadi tinglovchiga to’g’ri etib bormaydi fikr tushunarsiz bo’lib qoladi. Shuning uchun inklyuziv maktablarning o’qituvchilari o’zlarining va o’quvchilarning nafas organlari muskullarini chiniqtirib borishlari lozim. Bu borada amalga oshiriladigan chora va tadbirlar insonni sog’ va baquvvat qiladi, tovush va nutqning aniq, ravon, burro va jarangdosh bo’lishini ta’minlaydi.

1 mashq.

Dastlabki holat. Gavda to’g’ri tutilib, oyoq tovonlari bir-biridan elka kengligida uzoqlashtiriladi. qo’llar elka kengligida oldinga cho’zilgan holda ko’tariladi, kaftlar bir-biriga tegib turadi va ko’llar ikki yonga yo’naltirilib, burun orqali nafas olinadi. Ikki deganda, gavda o’z holiga qaytariladi, ko’llar yana oldinga cho’zilgan holda kaftlar bir-biriga tegizilib, og’izdan nafas chiqariladi [2].

Shu tarzda, bir deganda, yuqorida aytilgan holatga kelib, nafas olinadi, ikki deganda esa asl holatga qaytib nafas chiqariladi. Bu mashq har safar 4-5 marta qaytariladi. Eslatma: har bir mashqdan nafasni faqat burun orqali olib, og’izdan chiqarishni unutmang.

2-mashq.

Bu mashqda gavadani to’g’ri tutgan holda tomonlar bir-biriga yaqinlashtiriladi, panjalar bir oz kenglikda tutilib, qo’llar bo’yinga olinadi.

Bir deganda, tovon ko’tarilib, oyoq uchida turiladi. qo’llar ikki tomonga cho’zilib, burun orqali nafas olinadi. Ikki deganda, oyoq uchida turgan holatda o’tiriladi. Tizza bir-biri bilan juftlashtirilib, qo’llar oldinga cho’ziladi va nafas chiqariladi. Nega deganda, asta-sekin o’sha holatda o’rnidan turib, qo’llar ikki tomonga cho’zilib, nafas olinadi. Bu mashq ham har safar 4-5 marta qaytariladi.

To’g’ri nafas olish hayot uchun naqadar zarur bo’lsa, ovoz ham kishilarning bir-birlari bilan bo’ladigan muomalasida katta ahamiyatga egadir. Xo’sh ovoz qanday hosil bo’ladi?

Ovoz oliy asab tizimi signallarining mahsulidir. Oliy asab tizimi biror narsaga tikilish uchun ko’zlarga, biror narsani olish uchun qo’llarga, oldinga qo’dash uchun oyoqlarga buyruq (signal) bergani kabi ovoz chiqarish, nutq tovushlari yoki so’zlarni talaffuz etish, ovozni jaranglatish yoki xiralatish, past yoki baland gapirish uchun ham muayyan a’zolarga signal beradi. Bu a’zolar esa, oliy asab tizimining buyruqlarini bajaradi. Ana shunday buyruqlarni bajarishda, ovozning muhim a’zolari bo’lgan halqasimon, pardasimon va qalqonsimon tog’aylar hamda ovoz naychalari asosiy rol o’ynaydi.

Hiqildoqning ichki devori ovoz yorug’ini hosil qiladi. Ularning cheti esa ovoz boylamlarini tashkil etadi. gorizontal holatda yotgan ovoz boylamlari asosan elastik to’qimalardan (naychalardan) tuzilgan. Ular oldingi tomonda qalqonsimon tog’ay bilan birlashib turadi, orqada esa bir-birlaridanuzoqlashadi. Ana shu uzoqlashgan paytda ular o’rtasida burchak hosil bo’ladi, buni ovoz yorug’i deyiladi. Ovoz yorug’i uchburchak shaklidir [3].

Tog’aylarni bir-biriga yaqinlashtirib va uzoqlashtirib harakatga keltirib turuvchi kuch qalqonsimon va halqasimon bir juft muskuldir. Boylamlar tortilishi, qisqarishi yoki tebranishi mumkin. Ular tinch turganda esa deyarli harakatsiz bo’ladi, ular orasidagi tovush yorug’i kichik bo’lib nafas olinayotganda ovozsiz o’tib turadi.

Dastlabki paydo bo’lgan tovush zaif va deyarli tembrsiz bo’ladi. Ovoz tembr va kuchga ega bo’lishi uchun qo’shimcha sharoilar talab qiladi. Bunda halqum, burun-halqum va og’iz bo’shlig’i rezonatorlik, ya’ni qaytargichlik vazifasini bajaradi. Ular tovushga ma’lum tus va kuch beradi. Bunday tuslanishning siri ovozning fizik xossasi, ya’ning uning qattiq jismlariga duch kelgach urilib, qaytib rango-rang rezonais kasb etish tabiati bilan bog’liq. qayerda qaytargichlar ko’p bo’lsa, o’sha erda ovoz kuchli, jarangdor va ko’rkam bo’ladi. Demak, ovoz mashqlarida eng avvalo mana shu qonuniyatni nazarda tutish kerak.

Tembr hosil qilishda hiqildiqdosh chiqayotgan tovushning yo’nalish darajasi katta ahamiyatga ega. Agar tovush faqat burundan chiqsa xunuk, yoqimsiz, to’ng’illagan tembr hosil bo’ladi. Tovush faqat qattik tanglaydosh chiqsa, rangsiz «oq tovush», ya’ni shangu tovush hosil bo’ladi [4].

Tovush yumshoq tanglaydan chiqib, qattiq tanglayga tegib o’tsa, jarangdor, yoqimli tovush hosil bo’ladi. Tovushning so’ngi xossasi esa uning balandligiga, ovoz boylamlarining kengayishi va tortilishi darajasiga hamda ularning qancha ko’p tarang qilib tortilsa, ovoz shuncha baland jarangdor; u qancha bo’g’ bo’lsa, ovoz shuncha past va do’rillash bo’ladi. Demak, tovushning asosiy xossalari, uning kuchi va tembri hamda baland-pastligi ovoz boylamlarining o’zigagina bog’liq bo’lib qolmasdan, eng avval oliy asabtizimi signallariga, qolaversa tovush aparatiga taalluqlidir. Tovush apparati esa, ta’kidlanganidek, oliy asab faoliyatining umumiy qonuniyatiga asosan harakat qiladi. Shuningdek pedagogik faoliyatda diksiyaning roli ham o’ziga xos ahamiyatga ega. U kishilarni, o’quvchilarni va o’qituvchilarni aniq hamda burro gapirish insonlar ongiga tez etib boradi va ularga tez tushunarli bo’ladi.

Bolalarning tovush apparati kattalarga nisbatan ancha nozikdir. Ayniqsa, bog’chada, maktabda tarbiyachi va o’qituvchilar bolalarning bo’lar-bo’lmasga baqirishlariga hamda

bironta badiiy asardan olingan kuchlari boricha baqirib-chaqirib soʻkishlariga yoʻl qoʻymasliklari kerak [5].

Xulosa. Inklyuziv maktablarda oʻquvchilarni ifodali oʻqishga oʻrgatishdan oldin har bir darsda unli va undosh tovushlarning, har bir soʻzning, har bir jumlaning lugʻoviy-fiziologik maʼnosini tushuntirib, soʻngra shu moʻzning talaffuzini oʻrgatish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Oripov K., Obidova M. "Ifodali oʻqish" T.2012 y.
2. Inomxoʻjayeva S., Zunnunov A. "Ifodali oʻqish asoslari" T. 2018 y.
3. Joʻrayev K. "Ifodali oʻqish va himoya qilish" T. 2016 y.
4. Sayfuddinov A. "Ogʻzaki nutqda pauzaning ahamiyati" T. 2015 y.
5. Xoʻjayeva L. "Lektor haqida ifoda vositalari" T. 2014 y.